

บทที่ 4

เอกลักษณ์วัฒนธรรมไทยเชื้อสายจีนและการเปลี่ยนแปลง

ชาวไทยเชื้อสายจีนได้นำเอาความเชื่อและศาสนาตามแบบอย่างบรรพบุรุษแผ่นดินจีนซึ่งเป็นแผ่นดินบ้านเกิดเมืองนอนก่อนที่จะอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทย ลูกหลานในรุ่นต่อมาก็ได้ยึดแนวปฏิบัติตามแบบอย่างความเชื่อและศาสนาของบรรพบุรุษ ความเชื่อดังกล่าวได้หล่อหลอมเป็นความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อแรงบันดาลใจสำหรับสร้างงานวัฒนธรรมแบบคนไทยเชื้อสายจีนอย่างมีลักษณะสำคัญ ชุมชนที่สำคัญในภาคตะวันออกที่ชาวจีนอาศัยกันอยู่อย่างหนาแน่นคือ ชุมชนเมืองท่าชายทะเลฝั่งตะวันออกเมืองสำคัญ 5 แห่งตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์คือ เมืองบางปลาสร้อยตั้งอยู่ที่ชลบุรี เมืองแปะริ้วที่ฉะเชิงเทรา เมืองระยอง จันทบุรีและตราด การตั้งชุมชนชาวไทยเชื้อสายจีนในแหล่งดังกล่าวทำให้มีการก่อตั้งศาลเจ้าจำนวนมากในชุมชนเหล่านั้น และได้กระจายตัวไปตามชุมชนอื่น ๆ รอบชุมชนหลักทั้ง 5 แห่ง การวิจัยได้สรุปแนวความคิดเกี่ยวกับเอกลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมจีนที่ศาลเจ้าของคนไทยเชื้อสายจีนในประเด็นต่าง ๆ คือ

ประการแรก เอกลักษณ์ด้านสถาปัตยกรรม วัฒนธรรมจีนแผ่นดินแม่มีอิทธิพลกำหนดสถาปัตยกรรมตัวอาคารที่ศาลเจ้าอย่างเป็นทางการเป็นเอกลักษณ์ด้านการประดับตกแต่งอาคารแสดงความเป็นจีนอย่างโดดเด่น เช่น การประดับหลังคาอาคารด้วยมังกร มังกรเรียกว่าเล้งหรือหลงปรากฏในสมัยรัชสมัยรัชกาลที่ ๕ สร้างขึ้นมาโดยให้ถือว่าเป็นเครื่องหมายประจำชาติ¹ รูปแบบเอกลักษณ์เฉพาะของสถาปัตยกรรมจีนมีความโดดเด่นในเรื่องหลังคาสี่สัสดี เครื่องประดับบนหลังคาประกอบไปด้วยสัตว์มงคลต่าง ๆ ตามธรรมเนียมจีน สัตว์ในเทพนิยายเชื่อว่าสามารถจัดภูติผีปีศาจและภัยต่าง ๆ การประดับหลังคาด้วยสัตว์ครบทุกชนิดจะสามารถประดับได้เฉพาะอาคารของพระมหากษัตริย์เท่านั้น ส่วนพระมเหสีหรือขุนนางจะมีจำนวนสัตว์ประดับลดหลั่นกันลงไปตามศักดิ์ของเจ้าของอาคาร สัตว์ที่นิยมประดับหลังคาที่พบเห็นได้ทั่วไปคือมังกร

หลังคาศาลเจ้าในเมืองไทยจะนิยมหลังคา ชานเหมินต้ง เป็นแบบที่นิยมแพร่หลายทางภาคใต้ของจีนอันเป็นที่ดั้งเดิมของชาวจีนในไทย²

มังกรคู่ที่วัดจีนประชาสโมสร จังหวัดเชียงใหม่

มังกรคู่ที่ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองตราดเป็นแบบพระราชวังโบราณจีน

การผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมไทยและจีนด้านสถาปัตยกรรมแสดงให้เห็นเด่นชัดที่วัดพนัญเชิงวรวิหารที่เคยเป็นศาลเจ้าแบบจีนมาก่อนปัจจุบันเปลี่ยนเป็นวัดไทย ทำให้มีการเลียนแบบสร้างวัดหลวงพ่อโตชำปอกงที่วัดกัลยาณมิตรมหารวิหาร ธนบุรี เจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โต) ต้นสกุลกัลยาณมิตรว่าที่สมุหนายก ได้อุทิศบ้านและที่ดินบริเวณใกล้เคียง เดิมเป็นหมู่บ้านที่มีภิกษุจีนพำนักอยู่และเรียกกันต่อมาว่าหมู่บ้านกุฎิจีน สร้างเป็นวัดจีนเมื่อ พ.ศ. 2368 และน้อมเกล้าฯ ถวายเป็นพระอารามหลวง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 พระราชทานนามว่าวัดกัลยาณมิตร และทรงสร้างพระวิหารหลวงและพระประธานพระราชทานเป็นพระพุทธรูปองค์ใหญ่ชื่อพระพุทธรูปไตรรัตนนายกหรือหลวงพ่โตด้วยมีพระประสงค์จะให้เหมือนกรุงเก่า คือมีพระโตอยู่นอกกำแพงเมืองอย่างเช่นวัดพนัญเชิงวรวิหาร หลวงพ่อโตเป็นที่เคารพสักการะในหมู่ชาวจีนเรียกชื่อแบบจีนว่า ชำปอสุดกงหรือชำปอกง เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น ปางมารวิชัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชทานช่วยเจ้าพระยานิกรบดินทร์ เสด็จก่อพระฤกษ์เมื่อ 18 พฤษภาคม พ.ศ. 2380 อยู่ภายในพระวิหารขนาดใหญ่³

ศาลเจ้าอื่น ๆ ในประเทศไทยที่ได้ผสมผสานวัฒนธรรมไทยเข้าไว้ เช่น วัดชัยภูมิการาม กรุงเทพมหานคร วัดพุทธศาสนานิกายมหายาน อานัมมิกายวัดญวน ตัวอาคารเป็นบ้านโบราณแบบจีน ภายในมีระฆังแบบไทย วัดมงคลสมาคมสร้างแบบศาสนาพุทธภายในวิหารมีพระพุทธรูปแบบวัดไทย เป็นวัดที่ชาวเวียดนามเชื้อสายจีนสร้างขึ้น ปัจจุบันไม่มีพระเวียดนามจำพรรษาแต่มีพระไทยทำพิธีกรรมแบบไทย และศาลเจ้าปู่-ย่า อุดรธานี เป็นศาลเจ้าที่มีความเชื่อท้องถิ่นและเชื่อเทพเจ้าจีน มีการฉลองเทพเจ้าปู่-ย่าด้วยขบวนสิงโต เป็นตัวอย่างความสัมพันธ์วัฒนธรรมไทย-จีนที่ศาลเจ้า การศึกษาศาลเจ้าจีนที่ชุมชนยี่สารก็พบว่าศาลเจ้าจีนเปลี่ยนเป็นศาลเจ้าแบบไทยด้วย ⁴ การผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมจีนและไทยของชาวไทยเชื้อสายจีนที่ศาลเจ้าเป็นตัวอย่างความพยายามปรับตัวของคนจีนผู้อพยพเข้ามาในชุมชนไทย ทางด้านการปรับตัวทางวัฒนธรรมด้านรูปธรรมที่เป็นสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม อันจะนำไปสู่การยอมรับวัฒนธรรมแบบอื่น ๆ ตามมาด้วย

ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองชลบุรีแสดงให้เห็นตัวอย่างการสร้างสถาปัตยกรรมแบบไทยพื้นถิ่นภาคกลางที่นำเอาเอาวัฒนธรรมไทย-จีนเข้าไปประดิษฐานประกอบไว้ภายในและรอบนอกปรากฏอยู่ทั่วไปในชุมชนไทยเชื้อสายจีนโดยเฉพาะศูนย์กลางของชุมชนโดยทั่วไป ในชุมชนภาคตะวันออก เช่นที่ ศาลหลักเมืองฉะเชิงเทรา ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองระยองและและศาลเจ้าพ่อหลักเมืองบ่อไร่ จังหวัดตราดแสดงให้เห็นการสร้างศาลเจ้าพ่อหลักเมืองแบบจีนเคียงคู่กับศาลหลักเมืองแบบไทย ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองแบบจีนจะเป็นที่ประดิษฐานประติมากรรมเจ้าพ่อหลักเมืองแบบจีน ส่วนศาลเจ้าพ่อหลักเมืองแบบไทยจะเป็นที่ประดิษฐานหลักเมืองที่ได้รับอิทธิพลจากสิวลึงค์ของอินเดียผ่านทางกัมพูชา แสดงความสัมพันธ์เคียงคู่ระหว่างวัฒนธรรมไทยจีนด้านสถาปัตยกรรม ลักษณะโดดเด่นของศาลหลักเมืองจันทบุรีสถาปัตยกรรมแบบไทยภายในมีประติมากรรมจีนเจ้าพ่อหลักเมืองคู่กับเสาหลักเมือง เป็นต้น เจว็ดไม้ก็เป็นเครื่องแสดงอย่างหนึ่งให้เห็นบทบาทความสำคัญของวัฒนธรรมไทยที่ศาลเทพารักษ์ เจว็ดพบอยู่ที่ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองชลบุรี ศาลหลักเมืองนครนายก ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองระยอง และศาลเจ้าแม่บุญบา พานทอง ชลบุรี

ศาลหลักเมืองชลบุรีอาคารสถาปัตยกรรมไทยพื้นถิ่นมีวัฒนธรรมจีนประกอบ เจว็ดไม้ที่ศาลเจ้าแม่บุญบา พานทอง ชลบุรี

ศาลหลักเมืองยะเชิงเตรา

ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองยะเชิงเตรา

ศาลหลักเมืองระยอง

ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองระยอง

ศาลหลักเมืองบ่อไร่ ตราด

ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองบ่อไร่ ตราด

สถาปัตยกรรมแบบไทยศาลหลักเมืองจันทบุรี

เทพเจนน หวง กงภายในศาลหลักเมืองจันทบุรี

สถาปัตยกรรมแบบไทยศาลเจ้าพ่อหลักเมืองนครนายก

ประติมากรรมจีนภายในศาลเจ้าพ่อหลักเมืองนครนายก

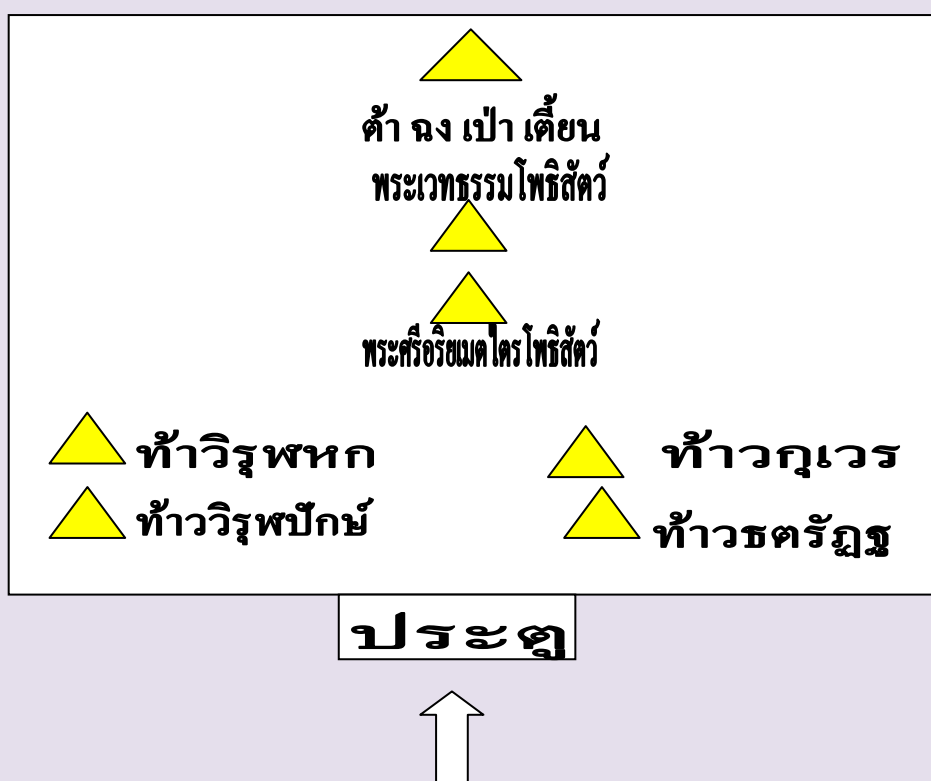
สถาปัตยกรรมแบบไทยศาลพระหลักเมืองปราจีนบุรี

ป้ายศาลพระหลักเมือง ก้าว จู๋เหมี่ยว ปราจีนบุรี

แผนผังวัดโพธิ์ทศาราม

วัดโพธิ์ทศาราม (โพวเต็กยี่- 普德寺) ตั้งอยู่ที่ศรีราชา จังหวัดชลบุรีคือตัวอย่างการสร้างสถาปัตยกรรมไทยที่วัดสังกัดคณะสงฆ์จีนนิกายแห่งประเทศไทย ภายในอาคารมีการประดับตกแต่งทั่วไปเหมือนวัดจีนสังกัดคณะสงฆ์จีน พระประธานประดิษฐานหลวงพ่อช่าปอง ด้า นง เป้า เตียน ไม่มีพระประธานพระอมิตาภะพุทธเจ้า พระศากยมุนีพระพุทธเจ้า พระไภษัชคุรุไวฑูรยประภาพุทธเจ้า มีพระภิกษุจีนประจำอยู่

ศาลเจ้าในภาคตะวันออกที่มีลักษณะสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นได้แก่ ศาลเจ้าแม่ทับทิม จังหวัดระยอง วัดจีนประชาสโมสร จังหวัดฉะเชิงเทรา โรงเจเป่าฮกตั่ว จังหวัดชลบุรี ศาลเจ้าเซียนซือไท่ จังหวัดชลบุรี ศาลเจ้าฮักเกี้ยน จังหวัดชลบุรี ศาลหลักเมืองชลบุรี จังหวัดชลบุรี ศาลหลักเมืองระยอง วัดเทพพุทธาราม จังหวัดชลบุรี ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองจังหวัดตราด และวัดอุภัยภาติการาม โดยพิจารณาจากประวัติการก่อตั้ง และเอกลักษณ์ด้านผังตัวอาคาร เป็นต้น

อเนกกุศลศาลา(วิหารเซียน) ชลบุรี

อุทยานสามก๊ก ชลบุรี

ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองบางพระ จังหวัดชลบุรี

สมาคมพุทธมามกสงเคราะห์การกุศลแห่งประเทศไทย จังหวัดชลบุรี

อนेกกุศลศาลา (วิหารเซียน) และอุทยานสามก๊กแสดงให้เห็นแนวโน้มการบริหารจัดการและการปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ใช้สถาปัตยกรรมเป็นจุดดึงดูดจัดระบบคล้ายพิพิธภัณฑ์หรืออุทยานกลางแจ้ง มีพนักงานเฝ้าเก็บบัตรผ่านประตู เป็นรูปแบบการบริหารจัดการศาลเจ้าแบบใหม่ที่มีการจัดหารายได้เพื่อบำรุงศาลเจ้า ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองบางพระ ชลบุรีมีการออกแบบสร้างอาคารสถาปัตยกรรมแบบสมัยใหม่ สมาคมพุทธมามกสงเคราะห์การกุศลแห่งประเทศไทย จังหวัดชลบุรี ออกแบบตัวอาคารเป็นสำนักงานศูนย์กลางศาลเจ้าในเครือข่ายจำนวน 51 ศาลเจ้า

ประการที่สอง เอกลักษณะด้านประติมากรรม เอกลักษณะของประติมากรรมที่ศาลเจ้าคือ หลวงพ่อชาปองก ต้า หล เปา เตียน ที่วัดอุภัยภาติยาราม จังหวัดฉะเชิงเทราสร้างโดยช่างพื้นบ้านที่แตกต่างกับหลวงพ่อชาปองกที่วัดพนัญเชิงวรวิหาร อุทยานและวัดกัลยาณมิตรมหายาวารธนบุรี เป็นเอกลักษณะโดดเด่นด้านประติมากรรมศาสนาพุทธนิกายมหายานในประเทศไทยของคนไทยเชื้อสายจีน ประติมากรรมที่โดดเด่นอีกรูปแบบหนึ่งคือประติมากรรมพระอมิตาภะพุทธเจ้า พระศากยมุณีพระพุทธเจ้า พระไภษัชคุรุไวฑูรยประภาพุทธเจ้า ที่วัดจีนประชาสโมสร (เล่งฮกยี่) จังหวัดฉะเชิงเทราเป็นวัดที่สร้างสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์โดยชาวไทยเชื้อสายจีนเนื่องจากพระจีนมีมากขึ้น กลุ่มขุนนางจีน พ่อค้าชาวจีน และพระอาจารย์สักแห้งเป็นผู้นำสร้างวัดจีนสำคัญ 3 วัดคือ วัดมังกรกมลาวาส(เล่งเน่ยยี่) กรุงเทพมหานคร ส่วนวัดมังกรบุปผาราม(เล่งฮัวยี่)จังหวัดจันทบุรีสร้างเสร็จในสมัยรัชกาลที่ปัจจุบัน รูปแบบประติมากรรมดังกล่าวเปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบพุทธศิลป์แบบไทยมากขึ้นดังที่ปรากฏที่ศาลเจ้ากวนอู จังหวัดตราด นอกจากนี้ยังมีการสร้างประติมากรรมพระพุทธเจ้าทั้งสามประดิษฐานในศาลเจ้าประเภทอื่นที่ไม่ใช่วัด เช่นที่มูลนิธิสว่างเตียงธรรมสถาน จังหวัดสระแก้วที่อนेกกุศลศาลา (วิหารเซียน) ชลบุรี ได้สร้างประติมากรรมพระพุทธเจ้าทั้งสามแสดงให้เห็นผู้เข้าชมสักการะไว้ทั้งสามแห่ง เป็นต้น

พระพุทธรูปชำ ปอ กง วัดพนัญเชิงวรวิหาร พระพุทธรูปชำ ปอ กง วัดกัลยาณมิตรมหารวิหาร

พระพุทธรูปชำ ปอ กง วัดอภัยภูฏาการาม ละเชิงเทรา

ประติมากรรมพระอมิตาภะพุทธเจ้า พระศากยมุนีพระพุทธเจ้า พระโภชคุรุไวฑูรย
 ประภาพุทธรเจ้าเป็นรูปแบบที่ได้รับความนิยมจากวัดศาสนาพุทธในประเทศจีนเป็นต้นแบบ ศาล
 เจ้าในประเทศไทยส่วนใหญ่ก็จะนำมาปรับรูปแบบให้มีลักษณะโดดเด่นเฉพาะถิ่น เช่น รูปแบบ
 การจัดแสดงที่อนุสาวรีย์ศาลา (วิหารเซียน) จะแสดงให้เห็นพัฒนาการประติมากรรม
 พระพุทธรเจ้าสามองค์ตั้งแต่สมัยราชวงศ์ถังจนถึงปัจจุบัน ที่ศาลเจ้ากวนอู จังหวัดตราดได้ปรับ
 รูปแบบพุทธศิลป์เป็นแบบไทยมากขึ้น ส่วนที่มูลนิธิสว่างเตียงธรรมสถาน สระแก้วได้
 ประดิษฐานพระพุทธรเจ้าสามองค์สำหรับผู้เข้าสักการะบูชา นอกจากศาลเจ้าประเภทวัดที่วัดจีน
 ประชาสโมสร ละเชิงเทรา วัดเทพพุทธาราม เซียนฮุดยี่ ชลบุรี และวัดมังกรบุนพาราม จันทบุรี

นอกจากนี้ที่ศาลเจ้าองค์รัชย์ นครนายกยังได้ประดับตกแต่งพระพุทธรเจ้าสามพระองค์เป็น
จิตรกรรมสำหรับผู้สักการะบูชาอีกด้วย

พระอมิตาภะพุทธเจ้า พระศากย牟尼พระพุทธเจ้า
พระโฆษคุรุไวฑูรยประภาพุทธเจ้า มูลนิธิสว่างเต็ยธรรมสถาน สระแก้ว

พระอมิตาภะพุทธเจ้า พระศากย牟尼พระพุทธเจ้า
พระโฆษคุรุไวฑูรยประภาพุทธเจ้า ศาลเจ้ากวนอู จังหวัดตราด

พระอมิตาภะพุทธเจ้า พระศากย牟尼พระพุทธเจ้า
พระโฆษคุรุไวฑูรยประภาพุทธเจ้า อเนกกุศลศาลา
(วิหารเซียน) ชลบุรี

พระอมิตาภะพุทธเจ้า พระศากย牟尼พระพุทธเจ้า
พระโฆษคุรุไวฑูรยประภาพุทธเจ้า อเนกกุศลศาลา
(วิหารเซียน) ชลบุรี

เทพเจ้าปูนเถ้ากงหรือปึงเถ้ากงเป็นเทพเจ้าที่ชาวไทยเชื้อสายจีนนำภายในศาลเจ้าพ่อหลักเมืองประดิษฐานเจ้าพ่อหลักเมืองปึงเถ้ากงหรือปูนเถ้ากง ปรากฏหลักฐานว่าที่ประเทศจีนไม่พบเทพเจ้าที่เรียกเช่นนี้ สันนิษฐานว่าคำว่าปูนเถ้ากงนั้นเป็นชื่อเรียกเทพเจ้าของชาวจีนโพ้นทะเลที่มาจากอักษรปึงแปลว่าเดิมหรือดั้งเดิมรวมกับอักษรเถ้าน่าจะลดคำมาจากคำว่า โปวเถ้าแปลว่า ชุมชน เมื่อรวมคำแล้วจึงน่าจะหมายถึงชุมชนดั้งเดิม ปูนเถ้ากงจึงน่าจะแปลว่าเป็นเทพเจ้าผู้รักษาชุมชนดั้งเดิม เพราะคนไทยเชื้อสายจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองไทยมักมีความผูกพันกับแผ่นดินมาตุภูมิหรือแผ่นดินแม่ รวมทั้งการกราบไหว้บูชาเทพเจ้าที่ตนเคยนับถือมาก่อนครั้งที่อยู่เมืองจีน เป็นความผูกพันกับชุมชนเดิมที่เป็นบ้านเกิดเมืองนอน

เทพเจ้าประจำชุมชนของชาวแต้จิ๋วส่วนใหญ่ในประเทศไทย มักเป็นเจ้าที่เรียกว่าเป๊ะเอี้ยกงคือเทพเจ้าที่คุ้มครองรักษาท้องถิ่นต่าง ๆ ปูนเถ้ากงจึงน่าจะหมายถึงเทพเจ้าผู้คุ้มครองรักษาชุมชน⁶ พวกแต้จิ๋วและแคะจะนับถือเจ้าองค์ใหม่คือ เป็น โถว กง เป็นโถวนี้น่าจะเลียนแบบมาจากตี้ โถว เจ้าของท้องถิ่นที่จะด้อยกว่าเจิ้งหวงเป็นเทพชุมชนใหญ่กว่า จะพบเห็นได้ในหมู่บ้านของเมืองเฉา-โจวและเจีย-เอ็งโจว โถวคือเจ้าองค์หนึ่งที่เกี่ยวข้องกับเหยน ฉิง กลุ่มส่วยหูกลายเป็นบรรพบุรุษด้านวัฒนธรรมจีน เหยน ฉิงเป็นเทพเจ้าที่เกี่ยวข้องกับชุมชนไทย แสดงว่าเป็นเทพเจ้าเกี่ยวกับคนไทยเชื้อสายจีน มีศาลเจ้าเป็นโถวที่มีชาวแต้จิ๋วอยู่เป็นส่วนใหญ่โดยเฉพาะในภาคตะวันออก ชาวจีนแต้จิ๋วเป็นกลุ่มชนใหญ่ที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ในชนบทและผสมกลมกลืนชาวไทย บ้างก็แต่งงานกับคนไทยทำให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมในที่สุด

ความเชื่อเรื่องการนับถือปูนเถ้ากงได้สืบทอดชาวไทยเชื้อสายจีนรุ่นหลังซึ่งพยายามสืบทอดวัฒนธรรมไทยเชื้อสายจีน พยายามรักษามรดกของบรรพบุรุษให้มากที่สุด พยายามทำกิจกรรมต่าง ๆ ตามแบบบรรพบุรุษที่เคยปฏิบัติให้มากที่สุด เนื่องจากการตั้งศาลปูนเถ้ากงทั้งที่บ้านและตามชุมชนต่าง ๆ เป็นอันมาก เป็นเทพที่พบเห็นในหลายศาลเจ้าในชุมชนต่าง ๆ เทพเจ้าปึงเถ้ากงที่ประดิษฐานที่ศาลหลักเมืองบางพระ ชลบุรี ศาลหลักเมืองบ่อไร่ จังหวัดตราด ศาลเจ้าปึงเถ้ากง ขลุง จังหวัดจันทบุรีจึงเป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อคนไทยเชื้อสายจีน

ปูนเกล้าหรือเหล่านีงกงที่ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองระยอง

ปูนเกล้าหรือเหล่านีงกงที่ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองบางพระ

เทพเจ้าปึงเท่างที่ศาลเจ้าปึงเท่าง จันทบุรี

เทพเจ้าปึงเท่างที่ศาลพ่อหลักเมืองบ่อไร่ ตรัง

ประติมากรรมที่ศาลเจ้าในภาคตะวันออกที่สำคัญอื่น ๆ เช่น ประติมากรรมสามก๊ก ประติมากรรมไฉอ้ว ประติมากรรมที่ศาลหลักเมือง ประติมากรรมพระโพธิ์สัตว์กวนอิมปางต่าง ๆ ประติมากรรมเจ้าแม่ทับทิม เป็นต้น โดยเฉพาะประติมากรรมเจ้าแม่ทับทิมแสดงให้เห็นความสำคัญของชาวไทยเชื้อสายจีนในแถบเมืองท่าชายฝั่งทะเลในหมู่ชาวจีนฮักเกี้ยน ชาวแต้จิ๋ว ผู้เคารพเจ้าแม่ทับทิม ชาวจีนฮักเกี้ยนสร้างศาลเจ้าแม่ทับทิมรอบอ่าวและเมืองค้าขายตามปากแม่น้ำต่าง ๆ เจ้าแม่ทับทิมเป็นเจ้าแม่ประจำเรือ ศาลเจ้าแม่ทับทิมจังหวัดระยองเป็นศาลเจ้าเก่าแก่แห่งหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีศาลเจ้าแม่ทับทิม ชลบุรีอีกหลายแห่งที่พนัสนิคม บางละมุงและสัตหีบ

เนื่องจากจังหวัดชลบุรีเป็นเมืองท่าสำคัญของภาคตะวันออกตั้งแต่เมืองศรีพะโล เมืองบางปลาสร้อยหรือเมืองชลบุรีปัจจุบัน รวมทั้งศาลเจ้าแม่ทับทิมที่ปราจีนบุรีซึ่งเป็นเมืองสำคัญแถบลุ่มน้ำบางปะกงด้วย

ประการที่สาม เอกลักษณ์ด้านจิตรกรรม จิตรกรรมที่ศาลเจ้าจำนวน 11 ประเภทที่พบในการศึกษารั้วนี้ได้แก่ จิตรกรรมตามความเชื่อของศาสนาพุทธนิกายมหายาน จิตรกรรมในศาสนาเต๋า เป็นจิตรกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากความเชื่อศาสนาที่กลมกลืนจากบรรพบุรุษ จิตรกรรมสามก๊ก ไซอิ๋ว เจียงจื่อ หยาง ห่องสิน เป็นความสำคัญของพงสาวดารที่มีการบันทึกเรื่องราวไว้ตามหลักฐานการบันทึกต่าง ๆ ที่บรรพบุรุษได้บันทึกไว้เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ตำนานหญิงทอผ้ากับชายเลี้ยงวัว ความฝันในหอแดง ไซซี ฉีอินก๊วยและกิเลน เป็นตัวอย่าง จิตรกรรมที่พบที่ศาลเจ้าที่มีเอกลักษณ์มีคุณค่าสำหรับศึกษาเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับผู้ศรัทธา สักการะศาลเจ้าให้มีความรู้และความเข้าใจเพิ่มมากขึ้นจากที่มีมาแต่เดิม เนื่องจากได้มีการแปลวรรณกรรมจีนหลายเรื่องมาเป็นภาษาไทยอยู่ก่อนแล้ว

จิตรกรรมพุทธประวัติพระพุทธเจ้าของชาวไทยเชื้อสายจีน

**พุทธประวัติพระพุทธเจ้าตอนประสูติ
ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง จังหวัดตราด**

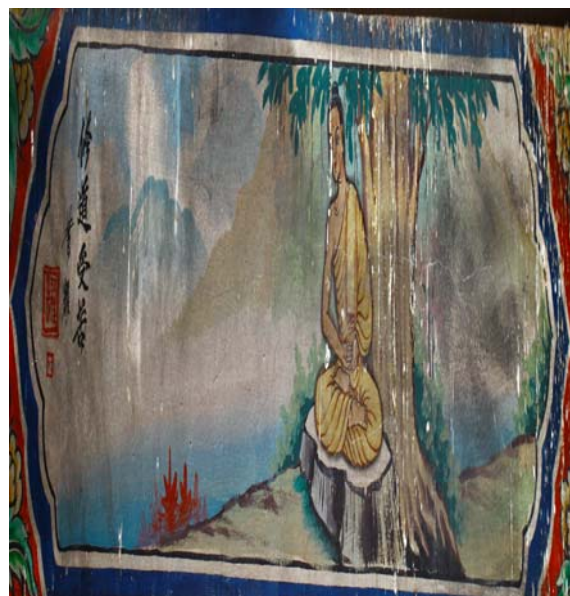

**พุทธประวัติพระพุทธเจ้าตอนเสด็จออกบรรพชา
มูลนิธิชาเด็กไห้ ชลบุรี**

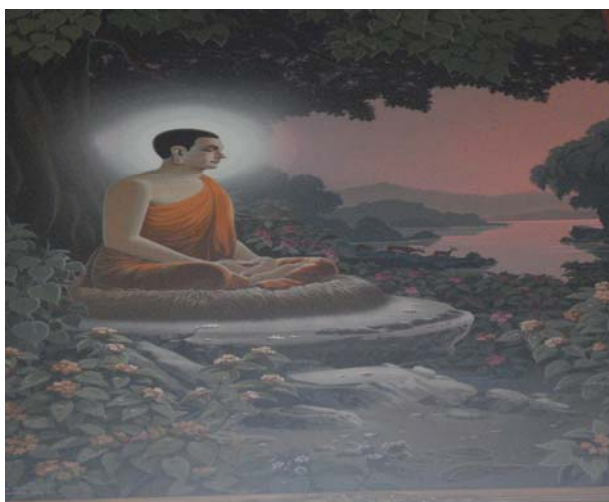
จิตรกรรมพุทธประวัติพระพุทธรเจ้าของชาวไทยเชื้อสายจีน

พุทธประวัติพระพุทธรเจ้าทรงคตพระโมฬี มุณิศาเด็กไท่ จังหวัดชลบุรี

พุทธประวัติพระพุทธรเจ้าบาเพอเพอ มุณิศาเด็กไท่ จังหวัดชลบุรี

พุทธประวัติพระพุทธรเจ้าทรงศรีสร้อยเนกกุลศลา
(วิหารเซียน) จังหวัดชลบุรี

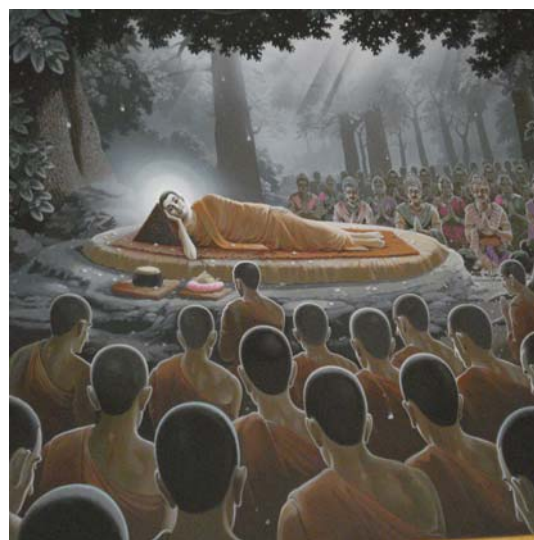

พุทธประวัติพระพุทธรเจ้าทรงโปรคบิจงวัคศิ
มุณิศาเด็กไท่ จังหวัดชลบุรี

จิตรกรรมพุทธประวัติพระพุทธรเจ้าของชาวไทยเชื้อสายจีน

**พุทธประวัติพระพุทธรเจ้าทรงโปรดคงคูลีมาล
มุลนิริชาเต็กไท่ จังหวัดชลบุรี**

**พุทธประวัติพระพุทธรเจ้าปรินิพพาน
อเนกกุศลศาลา (วิหารเซียน) จังหวัดชลบุรี**

ประการสุดท้าย เอกลักษณ์ด้านภาษาและวรรณกรรม วรรณกรรมที่ศาลเจ้าส่วนใหญ่ มักจะเป็นวรรณกรรมจีนที่แปลเป็นภาษาไทยแล้ว เช่น สามก๊ก รวมทั้งที่มีการนำไปทำบทภาพยนตร์ หรือหนังการ์ตูน เช่น ไซอิ๋ว เป็นที่นิยมรู้จักกันแพร่หลายมากในรูปของสื่อที่ทันสมัย เนื่องจากที่ศาลเจ้าไม่มีภาษาไทยอธิบายกำกับภาพ มีเพียงผู้สร้างถวาย ศาลเจ้าหลายแห่งในภาคตะวันออกได้เขียนภาษาไทยกำกับระบุชื่อผู้สร้างถวายเพื่อให้ผู้ที่เข้าสักการะบูชาศาลเจ้า รวมทั้งนักท่องเที่ยวได้เข้าใจวัฒนธรรมคนไทยเชื้อสายจีนมากขึ้น เป็นวิธีการเผยแพร่วัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวที่น่าสนใจรูปแบบหนึ่ง

พุทธประวัติตอนปาเพียเพียรใต้ต้น
มหาโพธิ โรงเจเม่งเตกคั่ว ละเจิงเทรา

เด็กเลี้ยงวัวกับหญิงทอผ้าที่ศาลเจ้ามูลนิธิวิชาเด็กให้
อำเภอเมือง ชลบุรี

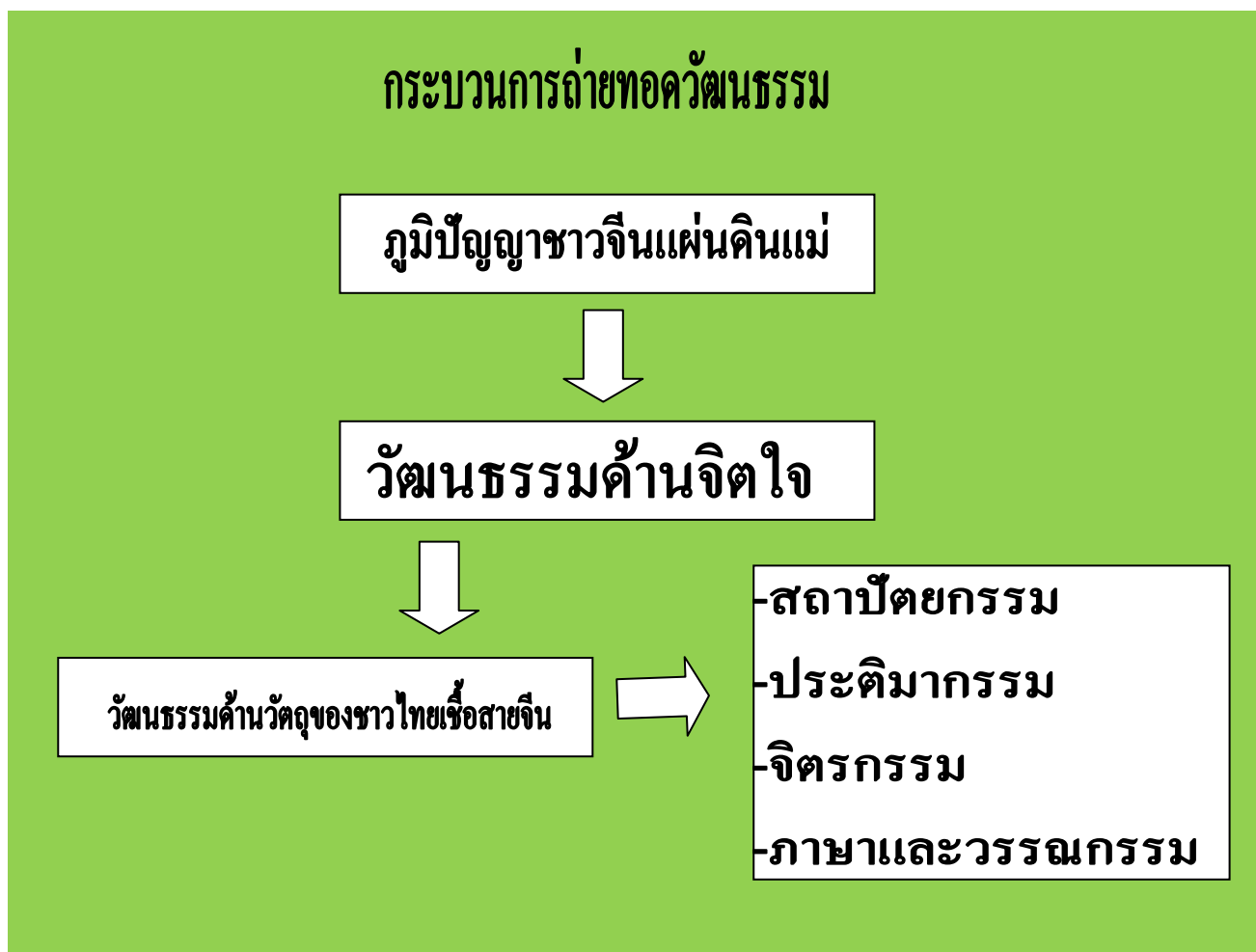
การเปลี่ยนแปลง

วัฒนธรรมจีนที่ศาลเจ้าแสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของคนไทยเชื้อสายจีนตั้งแต่ระดับรัฐสู่ระดับประชาชน ชาวจีนที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิ์สมภารแห่งพระมหากษัตริราชเจ้า ได้อาศัยอยู่ภายใต้ร่มพระบวรพุทธศาสนาในผืนแผ่นดินไทยได้นำอาราธนาวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนมาสู่สังคมสยามจนหลอมรวมเป็นรูปแบบวัฒนธรรมไทย-จีนแบบใหม่อย่างน่าสนใจ ได้ฝังรากลึกกลงสู่กระแสสำนึกและจิตวิญญาณของคนไทยเชื้อสายจีน ชาวจีนในรุ่นที่อพยพมาสู่แผ่นดินไทยได้ปรับตัวและหล่อหลอมเข้าเป็นหนึ่งเดียวกับคนไทยได้โดยสมานฉันท์เป็นพลังทางสังคมที่ก่อให้เกิดการพัฒนาและการประยุกต์ใช้วัฒนธรรมอย่างมีคุณค่า การประยุกต์ทางวัฒนธรรมคู่ได้จากสถาปัตยกรรมอาคารศาลเจ้า แสดงให้เห็นความศรัทธาความเชื่อของคนไทยเชื้อสายจีนปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไป แสดงให้เห็นวัฒนธรรมไทยและศาสนาพุทธผสมผสานควบคู่ไปกับขนบธรรมเนียมแบบจีนอย่างลงตัวและเป็นศูนย์รวมแห่งศิลปวัฒนธรรมไทยจีนอันโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ในปัจจุบัน⁷

กระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมของชาวไทยเชื้อสายจีนได้รับอิทธิพลจากภูมิปัญญาจีนจากแผ่นดินแม่ซึ่งเป็นวัฒนธรรมประเภทจิตใจ⁸ คือแบบอย่างการปฏิบัติหรือแนวทางแห่งความคิด ความเชื่ออุดมการณ์ ศีลธรรมจรรยา ธรรมเนียมประเพณี ปรัชญา กฎหมาย พิธีการต่าง ๆ ของชาวจีนแผ่นดินแม่ที่เกิดจากศาสนาพุทธนิกายมหายาน ศาสนาเต๋า ลัทธิขงจื้อ และภูมิปัญญาจีนทั้งหลาย หล่อหลอมส่งทอดให้กับชาวไทยเชื้อสายจีนที่เดินทางอพยพเข้ามาในประเทศไทยบ้างก็ล้มเหลว บ้างก็ประสบความสำเร็จ ในกลุ่มชาวไทยเชื้อสายจีนที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตได้สละทรัพย์สมบัติเพื่อสร้างวัฒนธรรมประเภทวัตถุที่ศาลเจ้าในรูปแบบของสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ภาษาและวรรณกรรมเพื่อเป็นเครื่องมือสื่อสารระหว่างชาวไทยเชื้อสายจีนด้วยกันมาทำกิจกรรมร่วมกัน ศาลเจ้าจึงเป็นแหล่งสถานที่ที่มีบทบาทความสำคัญในชุมชนบันทึกประวัติความเป็นมา การอพยพ และความสัมพันธ์ของชาวจีนที่มีต่อคนไทย

ชาวไทยเชื้อสายจีนประกอบพิธีกรรมเพื่อรักษาวัดธรรมที่วัดโพธิ์ตัดาราม หลบบุรี

เอกลักษณ์ศาลเจ้าในภาคตะวันออก

เนื่องจากภาคตะวันออกประกอบด้วย 8 จังหวัดมีลักษณะเป็นเมืองท่าชายทะเลในส่วนที่เป็นภาคตะวันออกตอนล่างและภาคตะวันออกตอนบน ภาคตะวันออกตอนล่างเป็นชายฝั่งทะเล เอกลักษณ์ศาลเจ้าในภาคตะวันออกแสดงให้เห็นได้ในประเด็นสาระสำคัญดังนี้คือ **ประการแรก** เอกลักษณ์ความสัมพันธ์วัฒนธรรมไทย-จีน รูปแบบสถาปัตยกรรมตัวอาคาร การจัดวางเครื่องสักการบูชา ประติมากรรมรูปเคารพ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมไทยจีน ตามแบบการสร้างอาคารสถาปัตยกรรมศาลเจ้าแรกที่วัดพนัญเชิงวรวิหาร แสดงให้เห็นความเคารพวัฒนธรรมไทยแต่ก็ยังคงนำวัฒนธรรมจีนเข้าไปไว้ในวัดพนัญเชิงวรวิหารได้อย่างผสมผสานกลมกลืน นอกจากนี้วัดจีนยังเริ่มสร้างแบบสถาปัตยกรรมไทยบ้างแล้วการจัดวางเจ็ด

ประติมากรรมเจ้าพ่อหลักเมือง เทพเจ้าประจำถิ่น เหล่านี้แสดงความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมไทย-จีนอย่างเป็นรูปธรรม ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชซึ่งทรงมีเชื้อสายเป็นจีนแต่จ้าวราชสำนักปักกิ่งบันทึกว่าพระเจ้าตากสินเป็นเจ้ เจาทรงมีพระบิดาชื่อเจ้ยงได้รับแต่งตั้งเป็นขุนพัฒน์ พระมารดาเป็นชาวไทยชื่อนกเอี้ยงสม้ยอยุธยาใกล้จะเสียกรุงเก่าครั้งที่ 2 ได้รวบรวมกำลังต่อสู้กับพม่าจนได้สถาปนาเมืองหลวงกรุงธนบุรีสำเร็จ สมเด็จพระเจ้าตากสินสนับสนุนชาวจีนแต่จ้าวรู้จักกันในนามของจีนหลวง¹⁰ ในภาคตะวันออกเป็นเส้นทางเดินทัพเพื่อกู้ชาติที่สำคัญ ศาลพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นแบบไทยและมีวัฒนธรรมจีนอยู่ด้วยที่ละแวกทะเลระยอง จันทบุรีและตราดแสดงความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมไทยจีนที่มีบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ตั้งแต่สม้ยอยุธยา

ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ฉะเชิงเทรา

ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ระยอง

ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จันทบุรี

ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ตราด

ประการที่สอง เอกลักษณ์ศาลเจ้าไทยจีนในภาคตะวันออก แสดงให้เห็นการยอมรับโลกาภิวัตน์ เช่น การสร้างอาคารแบบสมัยใหม่ การจัดการแบบใหม่ เพื่อสามารถร่วมมือกับชุมชน ศาลเจ้าในบริเวณนี้จะเป็นศาลเจ้าที่เกี่ยวกับการเดินเรือ เช่น ศาลเจ้าแม่ทับทิมเทพผู้พิทักษ์รักษาทะเล เทพเจ้ากวนอูเทพผู้ซื่อสัตย์เป็นคุณลักษณะสำคัญสำหรับผู้เดินทางผจญภัยในท้องทะเลที่มีแต่อันตรายรอบด้าน รวมทั้งภูมิปัญญาด้านศาสนาพุทธนิกายมหายานที่มีความสัมพันธ์กับศาสนาพุทธในชุมชนไทยเป็นต้น บริเวณเมืองท่าสำคัญในแถบตะวันออกตอนล่างประกอบด้วย ชลบุรี ระยอง จันทบุรีและตราด เป็นชุมชนสำคัญของชาวจีนมาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยเฉพาะสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชซึ่งทรงมีเชื้อสายเป็นจีนแต่จิวในฐานะเป็นจีนหลวงได้ทำสงครามกู้ชาติได้กำลังชาวจีนในภาคตะวันออกเป็นกำลังสำคัญสนับสนุนจนสำเร็จ

ประการสุดท้าย เอกลักษณ์ศาลเจ้าแบบเมืองชายฝั่งทะเล ภาคตะวันออกตอนล่างชายฝั่งทะเลศาลเจ้าในบริเวณนี้จะเป็นศาลเจ้าที่เกี่ยวกับการเดินเรือ เช่นศาลเจ้าชาวจีนฮักเกี้ยน ศาลเจ้าพ่อกวนอู และศาลเจ้าแม่ทับทิม ภาคตะวันออกตอนบนเป็นดินแดนที่ประกอบด้วยลุ่มน้ำบางปะกง ลุ่มน้ำระยอง ลุ่มน้ำจันทบุรี และลุ่มน้ำตราด ชาวไทยเชื้อสายจีนได้สร้างศาลเจ้าแม่ทับทิม เอกลักษณ์ศาลเจ้าที่ได้รับอิทธิพลจากชาวไทยเชื้อสายจีนจากกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นจุดรวมของชาวจีนอพยพเข้ามาในประเทศไทยก่อนอพยพแยกย้ายไปอยู่ที่อื่น เช่น จังหวัดฉะเชิงเทรา คือวัดจีนประชาสโมสร สร้างวัดตามแบบวัดจีนที่กรุงเทพมหานครตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ รวมทั้งวัดอุทัยภาติการามที่รับวัฒนธรรมศาลเจ้าแบบอยุธยาที่วัดพนัญเชิงวรวิหารที่เคยเป็นศาลเจ้ามาก่อนมาสร้างพระพุทธรูปแบบชำปอกงนำมาเป็นพระพุทธรูปประธานของศาลเจ้า

ศาลเจ้าแม่เขาสามมุข บางแสน ชลบุรี ¹¹ มีปรากฏอยู่ในนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่ซึ่งมีชีวิตอยู่ในช่วง พ.ศ.2329-2398 ว่า“เห็นจวนจนบนเจ้าเขาสามุข จงช่วยทุกข์ถึงที่จะทำถวาย พอขาดน้ำขึ้นทั้งคลื่นกลาย” สอดคล้องกับชื่อดำเนินพื้นบ้านเรื่องตำนานเขาสามมุข แสดงความสัมพันธ์ระหว่างศาลเจ้ากับตำนานพื้นบ้านชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก ปัจจุบันศาลเจ้าแม่

สามสุขมีสองศาลเป็นที่เคารพของชาวเรือ มักถือเป็นประเพณีที่ต้องกราบไหว้ บนบานศาลกล่าว เพื่อให้เป็นสิริมงคลแก่ตัวเองและเดินทางโดยปลอดภัย ภายในศาลเจ้ามีประติมากรรมต่าง ป่า เตียน พระพุทธรูปชำปอกง เจ้าพ่อกวนอู เจ้าแม่เทียงโฮวเซียบ้อ เจ้าแม่ทับทิม นุยปุยเนี้ย ซึ่ง เห่งเจีย หรือสูกโจ้ว และเทพหมอยาฮั่วท้อเซียง เป็นต้น

ประติมากรรมในศาลเจ้าแม่สามมุข ชลบุรี

ต้า งง เป่า เตียน ชำปอกง

เจ้าพ่อกวนอู

เซียบฮ้วงกง

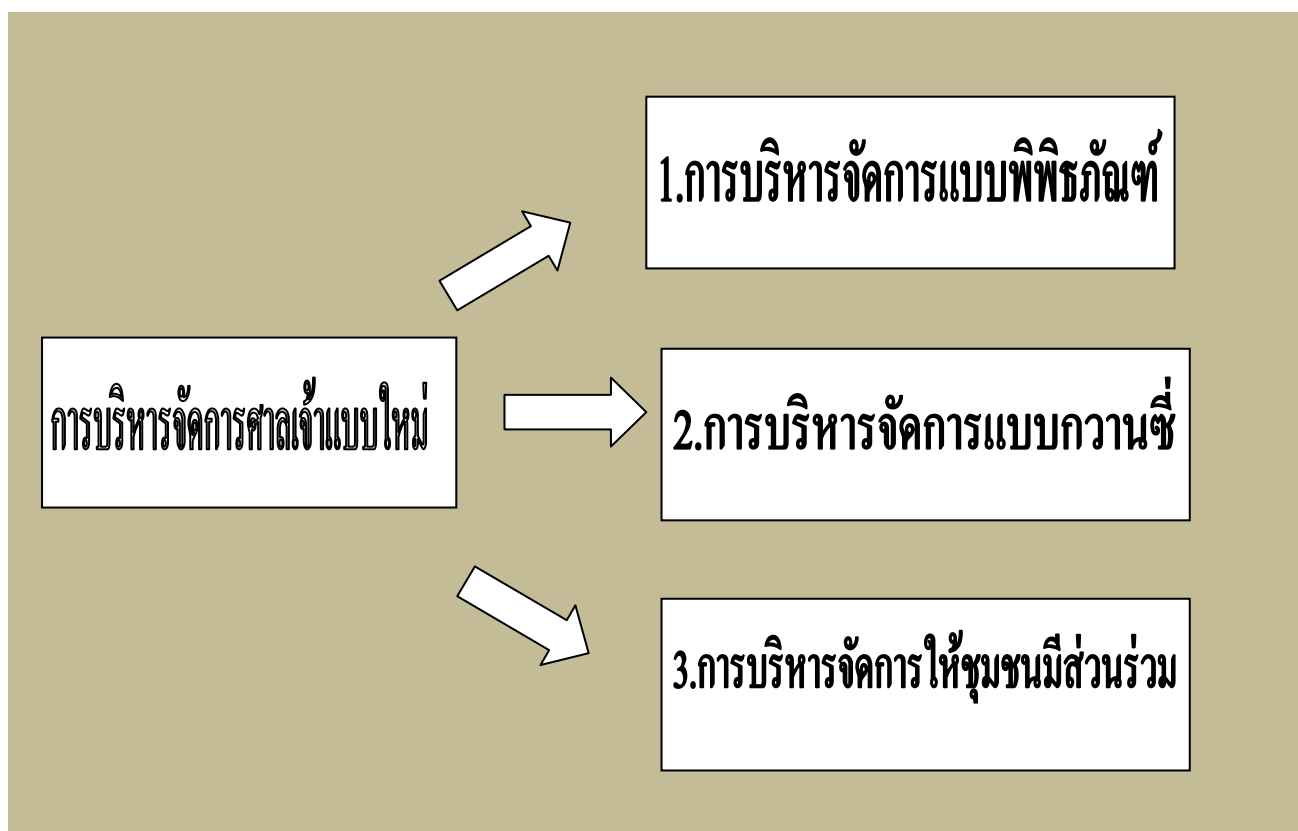
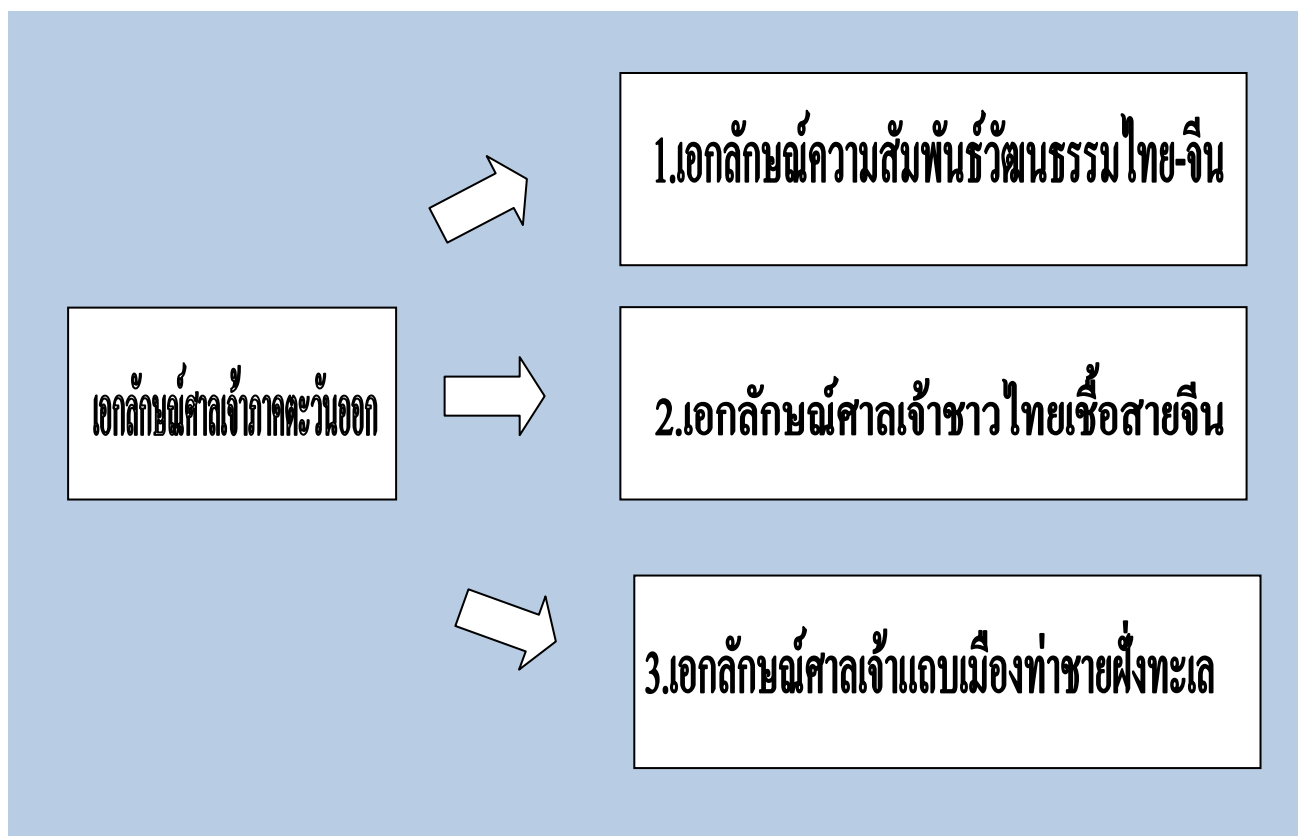
เจ้าแม่ทับทิม นุยปุยเนี้ย

ซึ่งเฮ่งเจีย

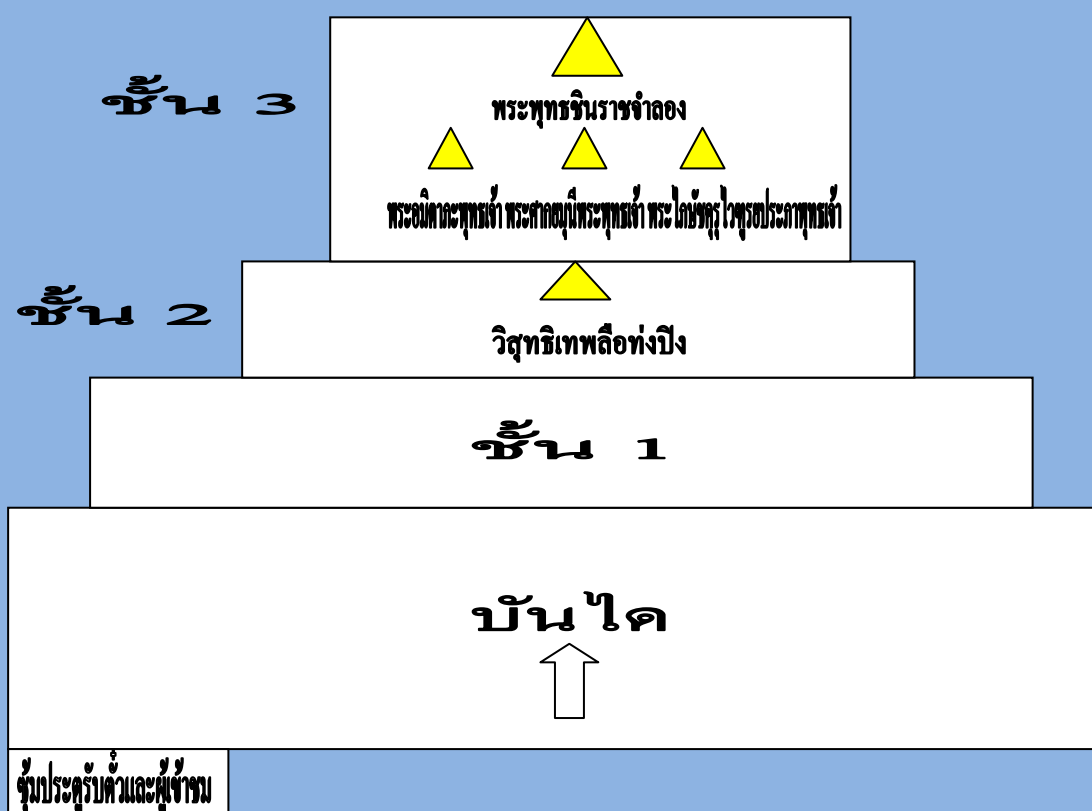
ฮั่วท้อเซียงชื่อเทพหมอยา

การบริหารจัดการศาลเจ้าแบบใหม่เป็นรูปแบบที่แสดงให้เห็นแนวโน้มการจัดการบริหารศาลเจ้าเพื่อสามารถดำรงรักษาศิลปวัฒนธรรมไทยเชื้อสายจีนแสดงให้เห็นได้จากรูปแบบที่สำคัญดังนี้คือ **ประการแรกคือ** การบริหารจัดการแบบพิพิธภัณฑ์ เนื่องจากภาคตะวันออกเป็นภาคที่มีบทบาทด้านการท่องเที่ยวมากโดยเฉพาะจังหวัดชลบุรีมีห้องพักรับรองที่สวยที่สุดทั่วประเทศ¹² รูปแบบการปรับตัวการบริหารจัดการเพื่อการท่องเที่ยวจึงเป็นประเด็นสำคัญที่นำศึกษาอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการจัดการบริหารแบบพิพิธภัณฑ์ พิพิธภัณฑ์คือสถานที่รวบรวมศิลปวัตถุที่คุณค่าและมีความสำคัญด้านวิทยาศาสตร์ ศิลปะ วัฒนธรรมหรือทางประวัติศาสตร์สำหรับสาธารณชนด้วยวิธีการจัดการแสดงแบบชั่วคราวหรือถาวร พิพิธภัณฑ์ส่วนใหญ่มีอยู่ในชุมชนใหญ่ การจัดการแสดงมักจะใช้สารสนเทศแบบทันสมัยเพื่อเป็นที่น่าสนใจสำหรับผู้เข้าชมให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ พิพิธภัณฑ์ทางศิลปะเน้นพื้นที่การแสดงศิลปะวัตถุด้านตัวอาคารสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ภาษาและวรรณกรรมเป็นต้น อาจจัดรวมจิตรกรรมไว้เป็นกลุ่ม หรืออาจมีศิลปะอื่นด้วย เช่น เครื่องถ้วยชาม โลหะ เฟอร์นิเจอร์ เครื่องใช้ของศิลปินคนสำคัญ การบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ขึ้นอยู่กับสายงานของภาครัฐบาลที่ทำหน้าที่กำกับดูแล ต่อจากนั้นก็เป็นที่ของผู้บริหารสูงสุดทำหน้าที่ด้านการจัดการพิพิธภัณฑ์ให้อยู่รอดได้ด้วยการวางแผนกลยุทธ์ (an institutional or strategic plan) ให้เป็นไปตามนโยบายของพิพิธภัณฑ์¹³ อเนกกุศลศาลา (วิหารเซียน) ชลบุรีเป็นตัวอย่างการบริหารจัดการศาลเจ้าแบบพิพิธภัณฑ์แบบใหม่ รูปแบบการจัดเก็บบัตรผ่านประตู การจัดวางประติมากรรมทั้งภายในและภายนอกอาคาร โดยเฉพาะรัฐบาลจีนมอบโบราณศิลปวัตถุจำนวน 328 รายการมาจัดแสดงไว้ อเนกกุศลศาลา(วิหารเซียน)เป็นงานก่อสร้างที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมชั้นสองของจีนด้านพุทธศาสนา ผนวกเข้ากับความสำเร็จในศาสนาเต๋าและขงจื้อแบบดั้งเดิมตามหลักฮวงจุ้ยหรือภูมิทัศน์ งานประดับตกแต่งตัวอาคารมีความหมายเชิงคตินิยมความเชื่อทางเทววิทยาของชาวจีนเป็นงานนฤมิตที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว จึงเป็นที่ศูนย์กลางศาสนาพุทธ ศาสนาเต๋าและขงจื้อ รวมทั้งประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจีนที่สำคัญ

อนเนกคุณศาลา(วิหารเซียน)ต้า ผู่ อี้ แผนผังอนเนกคุณศาลา(วิหารเซียน)

ประการที่สอง การบริหารจัดการแบบกวางซีก็จะทำให้ศาลเจ้าในภาคตะวันออกมีศูนย์รวมการทำกิจกรรมตามประเพณีมากขึ้น เช่น ประเพณีกินเจซึ่งเป็นประเพณีที่สำคัญด้านการท่องเที่ยว ตามเป้าหมายหลักของสมาคมพุทธมามกสงเคราะห์การกุศลแห่งประเทศไทย (เม่งเลียง) คือส่งเสริมวัฒนธรรม-การศึกษา สืบทอดคุณธรรมและประเพณีอันดีงามของจีน ¹⁴

ประการสุดท้าย คือการบริหารจัดการแบบประชาชนมีส่วนร่วม โดยเฉพาะศาลเจ้าในท้องถิ่นชุมชนเล็ก ๆ ต่าง ๆ ต้องการให้ประชาชนโดยรอบมีส่วนร่วมเพื่อดูแลรักษาศาลเจ้าร่วมกันเนื่องจากไม่มีหน่วยงานได้รับผิดชอบ โดยเฉพาะ ผู้ดูแลศาลเจ้าที่เคยมีมาแต่เดิมก็อายุมากไม่สามารถปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ บางศาลเจ้ามีรายได้ก็จะจ้างคนท้องถิ่นอื่นมาดูแลศาลเจ้า เจ้าของผู้มีหน้าที่ดูแลศาลเจ้าอาจอาศัยอยู่ห่างไกลจากศาลเจ้า จึงเป็นปัญหาที่ต้องให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาเรื่องนี้ร่วมกัน รวมทั้งการดูแลภูมิทัศน์รอบ ๆ ศาลเจ้าเพื่อให้เป็นศูนย์กลางการทำกิจกรรมของคนในชุมชนอย่างแท้จริง

ศาลเจ้าแม่ทับทิม สัตหีบ ชลบุรี

ศาลเจ้าฮักเกี้ยน ชลบุรี

เชิงอรรถ

¹ล.เสถียรสุด, เรียบเรียง **ประวัติวัฒนธรรมจีน** กทม: ห้างหุ้นส่วน ภาพพิมพ์, พ.ศ.2509, หน้า 35

² กุลศิริ อรุณภักย์, **ศาลเจ้า ศาลจีนในกรุงเทพ ฯ กรุงเทพ ฯ : มิวเซียมเพรส,2553,หน้า 21**

³th.wikipedia.org/wiki/วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร เข้าถึงเมื่อวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2556

⁴ ดุราเยดเอยดในตำนาน ลี เชิง และ บุญยี่ง ไร่สุขศิริ, **ความเป็นมาของวัดจีนและศาลเจ้าจีนในประเทศไทย** กรุงเทพ ฯ : บริษัท ส่องสยาม จำกัด 2543 และ <http://www.lek-prapai.go.th> เข้าถึงเมื่อวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ.2556

⁵ พุทธสมาคม สว่างผล หนองมน หนังสืออนุสรณ์งานฉลองครบรอบ 61 ปี พร้อมงานพิธีมหาจุฬาลงกรณราชูไร้ญาติ ล้างป่าช้า ครั้งที่ 4 ร่วมกับเทศบาลเมืองแสนสุขและผู้มีจิตศรัทธา(20 เมษายน พ.ศ. 2551) หน้า 289-291 และอนุสรณ์สถาปนาครบรอบ 63 ปีและพิธีเปิดเทวสถาน-สำนักงาน-หอประชุม สมาคมกพุทธมามกสงเคราะห์แห่งประเทศไทย 2009-2552

⁶จิ. วิลเลียม สกินเนอร์, ชาลววิทย เกษตรศิริ บรรณาธิการ. **สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์**. กรุงเทพ : มูลนิธิโตโยต้า, 2548. หน้า 139-140

⁷**อเนกกุศลศาลา(วิหารเซียน)** กรุงเทพ ฯ : บริษัทแมงป่อง(มหาชน) จำกัด พ.ศ.2531หน้า 61

⁸บุญเดิม พันรอบ **มานุษยวิทยาวัฒนธรรม: Cultural Anthropology** ภาควิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ชลบุรี พ.ศ.2546 หน้า 115

⁹บุญเดิม พันรอบ และภารดี มหาจันทร์. การสำรวจลักษณะสังคมและวัฒนธรรมพื้นบ้านภาคตะวันออก. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน, 2522.

¹⁰จี. วิลเลียม สกินเนอร์, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ. แหล่งเดียวกัน หน้า 18-29

¹¹ บุญเดิม พันรอบ และภารดี มหาจันทร์ แหล่งเดียวกัน ภาคผนวก หน้า 15-18

¹²บุญเดิม พันรอบ สังคมและวัฒนธรรมไทยสำหรับการท่องเที่ยว : Thai Culture and Society for Tourism ภาควิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา พ.ศ. 2550 หน้า 258-259

¹³ wikipedia.org/wiki/Museum เข้าถึงเมื่อวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ.2556

¹⁴อนุสรณ์สถาปนาครบรอบ 63 ปีและพิธีเปิดทิวสถาน-สำนักงาน-หอประชุมสมาคมกพุทธมามกสงเคราะห์แห่งประเทศไทย 2009-2552 หน้า 27